

דף שבועי

בס"ד

פרשת ראה, תשפ"ה, מספר 1632

"את הנכרי תגש" – הלוואה לנוכרי שלמה הומינר

בפסקה קצרה זו יש היתר גורף ללוות בריבית מנוכרי ולהלוות לו בריבית, פרט להסתייגות באשר לכספו של הנוכרי, שמתירה להלוות אותו רק אם זה נעשה מדעתו של הנוכרי.⁵ בניגוד למדרש, במשנה אין אזכור לכך שיש מצווה להלוות לנוכרי בכלל ובריבית בפרט. בתוספתא, העיסוק באיסור ריבית בכלל ובהלוואה לנוכרי בפרט, נרחב הרבה יותר מאשר במשנה. התוספתא מקדישה לנושא הריבית שלושה פרקים שבהם למעלה מאלפיים ושבע מאות מילים, לעומת פרק אחד במשנה שבו כאלף ותשע מאות מילים בלבד. לנושא הלוואה לנוכרי מוקדשות בתוספתא שמונה פסקאות ארוכות שבהן כמאתיים ושישים מילים, לעומת שלושה משפטים בלבד במשנה ובהם כשלושים מילים בלבד.⁶

הדיון בנושא הלוואה לנוכרי נמצא בפרק החמישי בתוספתא,⁷ בפיסקאות יד-כא, ועולה מהן מגמה ברורה של התוספתא לצמצם מאוד את האפשרות לעריכת עסקאות ריבית, גם כשמעורב בהן נוכרי או כספו של נוכרי. מגמה זו שונה מהמגמה של המדרש שסובר שיש מצווה להלוות לנוכרי **בריבית** (לדעת הרמב"ם), ובאופן פחות חד גם מהמגמה של המשנה שמתירה הלוואה לנוכרי בלי לציין כמעט מגבלות להיתר. מפאת קוצר היריעה לא נוכל לעבור על כלל ההלכות שמביאה התוספתא, ונסתפק רק בשתי דוגמאות הממחישות מגמה זו.

בפיסקא טו נאמר:

נושא הלוואה בריבית בכלל והלוואה בריבית לנוכרי בפרט העסיק רבות את חכמי ישראל במהלך הדורות. במאמר זה אנסה להראות את נקודות המבט השונות בנושא הלוואה לנוכרי, כפי שהן משתקפות בעיקר בספרות התנאים והשלמות מהתלמוד הבבלי והירושלמי, ולקשר בינן לבין הנימוקים לאיסור ריבית. בפרשתנו כתוב על שמיטת חובות בשביעית: "לא יגש את-רעהו ואת-אחיו כי-קרא שְׁמִטָּה לה'. את הנכרי תגש" (דב' טו:ב-ג). באשר להלוואה כתוב בתורה כמעט באותו סגנון: "לא תשיך לאֶחִיד... לנכרי תשיך ולְאֶחִיד לא תשיך" (דב' כג:כ-א).

הספרי דורש על הפסוק בפרשתנו (פיסקא קיב-קיג):¹ "לא יגוש – ליתן עליו בלא תעשה"; "את הנכרי תגוש – זו מצות עשה". ובאשר להלוואה הספרי כותב בנוסח דומה (פיסקא רסג): "לנכרי תשיך – מצות עשה. ולאחיק לא תשיך – מצות לא תעשה". מדברי הספרי עולה שיש מצוות עשה להלוות בריבית לנוכרי, והרמב"ם מביא את דברי הספרי להלכה ב"ספר המצוות".² ב"יד החזקה" הרמב"ם פוסק: "ומצות עשה להשיך לנכרי, שנאמר "לנוכרי תשיך". מפי השמועה למדו שזו מצות עשה, וזה הוא דין תורה".³

במשנה יש התייחסות קצרה לנושא הלוואה לנוכרי:⁴

...אבל מקבלין צאן ברזל מן הנכרים ולוים מהן ומלווים אותן בריבית. וכן בגר תושב. מלווה הוא ישראל על מעותיו של נוכרי מדעת הנוכרי אבל לא מדעת ישראל.

5 ההסתייגות שמופיעה במשנה באשר לדעת נוכרי ודעת ישראל אינה מבהירה בדיוק על איזו עסקה מדובר. הבבלי בבא מציעא עא ע"א והירושלמי בבא מציעא פ"ה, ה"ז מקשרים אותה לעסקה מורכבת שמופיעה בתוספתא בבא מציעא פ"ה בפסקאות ט"ז-י"ז.

6 חלוקת התוספתא לפסקאות ופרקים מאוחרת ואין בה כשלעצמה כדי להדגים את ההבדל בהיקף ההתייחסות לנושא מסוים.

7 ציטוטים מן התוספתא הם עפ"י כת"י וינה. החלוקה לפסקאות היא לפי **תוספתא כפשוטה**, הרב שאול ליברמן, בית המדרש לרבנים בארה"ב, ניו יורק וירושלים, תשס"א.

* שלמה הומינר לומד לתואר שני בחוג לתלמוד באוניברסיטת בר-אילן. בשבת זו, כ"ט מנ"א חל יום הולדתו.

1 הציטוטים של הספרי הם עפ"י מהדורת פינקלשטיין-הורוביץ, הוצאה שלישית, בית המדרש לרבנים באמריקה, ניו יורק וירושלים, תשנ"ג.

2 מצווה קצח.

3 הלכות מלווה ולווה פרק ה הלכה א. בספר המצוות הרמב"ם מציין במפורש את הספרי כמקור למצווה זו.

4 בבא מציעא פ"ה, ז. הציטוט מתוך מהדורת האקדמיה עפ"י כתב יד קאופמן.

כיוון שהוא יידע להבחין בין הלוואה לנוכרי שמתורת ובין הלוואה ליהודי שאסורה. אפשר לשער שהאיסור הגורף שמופיע בבבלי¹¹ הוא המשך הקו שמייצגת התוספתא שמסתייגת מעסקאות ריבית גם כשמעורב בהן נוכרי.

איסור ריבית מתייחד בחומרה הגדולה שיוחסה לו במקורות היהודיים. בספר יחזקאל נאמר: "בְּנֶשֶׁךְ נָתַן וְתִרְבִּית לָקַח וְחִי לֹא יִהְיֶה אֶת כָּל הַתּוֹעֲבוֹת הָאֵלֶּה עֲשֵׂה מוֹת יוֹמָת דָּמְיוּ בּוֹ יְהִיָּה" (יח:ג). מכאן משתמע שלקייחת ריבית (כמו עבירות נוספות שנזכרות שם) מצדיקה נטילת נפשו של המלווה. במשנה, חומרה זו באה לידי ביטוי בפרק ה' במשנה האחרונה: "ואלו עוברין בלא תעשה: המלווה, והלווה, והערב, והעדים, וחכמים אומרים אף הסופר". לא מצינו איסור אחר שבו כל מי שמעורב עובר עבירה. כך למשל לא שמענו שבנישואי עריות, העדים והסופר עוברים על איסור עריות. בגמרא, בעקבות הפסוקים בספר יחזקאל, האמוראים נוקטים לשון חריפה ביותר עד כדי השוואת הלוואה לריבית לשפיכות דמים, כפי שמופיע במסכת בבא מציעא סא ע"ב:

רבא אמר מגופיה דקרא שמיע ליה מות יומת דמיו בו יהיה הוקשו מלוי ריבית לשופכי דמים, מה שופכי דמים לא ניתנו להשבון אף מלוי ריבית לא ניתנו להשבון.

המחשה נוספת לחומרה של איסור ריבית ניתן לראות גם ע"י השוואה לשיטות משפט קדומות,¹² שכולן התייחסו לעסקאות ריבית, אך אף שיטת משפט לא אסרה באופן מוחלט על עסקאות כאלה. כאמור, כל האמור מדגים את החומרה המיוחדת שמייחסים חז"ל לאיסור ריבית.

בתורה ובמקורות חז"ל אין כמעט עיסוק מפורש בטעמים לאיסור ריבית, והדרך לנסות להבין את הסיבות לאיסור היא ע"י עיון בפרטי ההלכות השונות. הרמב"ן מנמק על אתר את איסור ריבית:

וביאר בכאן שיהיה ריבית הנכרי מותר, ולא הזכיר כן בגזל ובגנבה כמו שאמרו (ב"ק ק"ג ע"ב) גזל גוי אסור. אבל הריבית שהוא נעשה לדעת שניהם וברצונם לא נאסר אלא מצד האחוה והחסד, כמו שציוה (וי' יט:יח): "וְאֶהְבֶּתָּ לְרֵעֶךָ כָּמוֹךָ", וכמו שאמר (לעיל טו:ט): "הַשְׁמֵר לְךָ פֶּן יִהְיֶה דָבָר עִם לְבָבְךָ בְּלִיעָל" וגו', ועל כן אמר 'למען יברכך ה' א-להיך' – כי חסד ורחמים יעשה עם אחיו כאשר ילוננו בלא ריבית ותחשב לו לצדקה.

לוח אדם מאשתו ומבניו בריבית, אלא שמחנכן בריבית. אין ישראל רשוי ללוות שקל ולהלוות בסלע אבל נכרי רשוי ללוות בשקל ולהלוות בסלע.

הדין הראשון הוא ההיתר להלוות לבני משפחה בריבית בתוספת הסתייגות: 'אלא שמחנכן בריבית'. כלומר, המעשה מותר אבל לא כדאי, כי כל המעורבים בו עלולים להתרגל לרווח הקל הכרוך בעסקה מסוג זה.⁸ הצמדת ההיתר המסויג להלוות לבני המשפחה להיתר להלוות לנוכרי יכולה להצביע על כך, שהתוספתא מסתייגת גם מההיתר להלוות לנוכרי.⁹

דוגמה נוספת ניתן לראות בפיסקא יח:

ישראל שאמר לנכרי הילך שכרך וצא והלווה מעותי בריבית אסור, ונכרי שאמר לישראל הילך שכרך והלווה מעותי בריבית מותר, אבל אסור מפני מראית העין.

כאשר יהודי מוסר את כספו לנוכרי על מנת שהנוכרי יבצע את עסקת הריבית, הדבר אסור מצד עיקר הדין, שהרי מדובר בכספו של היהודי. במצב הפוך, למרות שאין איסור, שהרי מדובר בכספו של הנוכרי, בכל זאת התוספתא אוסרת מפני 'מראית עין'. כלומר, אסור שיצא קול על יהודי שהוא עוסק בהלוואה בריבית.

גם בתלמוד הירושלמי וגם בתלמוד הבבלי מובאות חלק מההגבלות שמופיעות בתוספתא על עסקת ריבית שבה מעורב נוכרי או כספו של נוכרי. התלמוד הבבלי מחרף את הקו המסתייג מההיתר להלוות לנוכרי עד כדי איסור כמעט מוחלט על כך. הגמרא (בבא מציעא ע"ב) מביאה את הדרשה הבאה: "מִרְבָּה הוֹנוֹ בְּנֶשֶׁךְ וְתִרְבִּית – לְחֻנֵּן דְּלִים יִקְבְּצֻנָּה"... אמר רב נחמן אמר לי הונא לא נצרכא אלא דאפילו ריבית דעובד כוכבים.

מדברי רב נחמן עולה, לכאורה שאסור להלוות בריבית לגוי. על כך מקשה הגמרא סתירה מפורשת מהמשנה:

איתיביה לוינ מהן ומלוין אותם בריבית וכן בגר תושב אמר רב חייא בריה דרב הונא לא נצרכא אלא בכדי חייו. רבינא אמר הכא בתלמידי חכמים עסקינן.

כלומר, לפי רב חייא, ההיתר במשנה להלוות לנוכרי מוגבל לסכום מינימלי ביותר, ולפי רבינא רק לתלמיד חכם מותר להלוות לנוכרי. הדעה הרווחת בין הפרשנים היא שמדובר באיסור מדרבנן,¹⁰ כשהחשש הוא שהמלווה עלול להיגרר לעסקאות ריבית אסורות. לדעת רבינא רק לתלמיד חכם מותר להלוות לנוכרי,

8 בפירוש תוספתא כפשוטה מובאים מספר פירושים לביטוי 'אלא שמחנכן בריבית', והמשותף לכולם הוא ההסתייגות מההיתר.

9 רש"י במסכת בבא מציעא ע"א (ד"ה 'בכדי חייו') משתמש באותו נימוק שבו הגמרא אוסרת הלוואה לבני משפחה כנימוק לאיסור להלוות לנוכרי יותר מהמינימום הנדרש למחייה בסיסית.

10 כך אומר רש"י בסוגיה והרמב"ם (הל' מלווה ולווה פ"ה הל"ב) מביא דין זה בנוסח הבא: "אסרו חכמים שיהיה ישראל מלווה את הגוי בריבית קצוצה, אלא בכדי חייו".

11 ראו גם בבלי, מסכת מכות כד ע"א: "כספו לא נתן בנשך אפילו בריבית עובד כוכבים".

12 ראו גבריהו עמית, הלוואה בריבית בספרות חז"ל, הלכה, אגדה והקשרים תרבותיים, עבודה לשם קבלת תואר דוקטור, האוניברסיטה העברית ירושלים, תשע"ט (2019), עמ' 7-5.

כאבן שאין לה הופכין אצל המלווה ללא שימוש¹⁷, ולמעשה זהו מצב של "זה נהנה וזה לא חסר", ולכן אין שום היתר לקחת ריבית. לפי גישה זו יש איסור מהותי על גביית ריבית בלי קשר לעובדה שהלווה הוא אדם נזקק, והאיסור בעיקרו הוא על המלווה שמרוויח כסף שאינו מגיע לו. גישה זו יכולה להסביר את העובדה שבמשנה אין כלל אזכור לכך שהלווה הוא אדם עני, וגם להסביר מדוע יש איסור מוחלט על גביית ריבית שהרי 'דין פרוטה כדין מאה', ואין זה משנה מהו שיעור הריבית שסוכם עליו בין המלווה ללווה.

נראה ששתי הגישות להסבר איסור ריבית דרות בכפיפה אחת ומשלימות זו את זו, ומכאן ההסבר לחומרה המיוחדת של איסור ריבית. העובדה שגביית ריבית היא גזל של ממון, ובמקביל גם מונעת, במקרים רבים, מאנשים נזקקים את הצרכים הבסיסיים שלהם, גורמת לחומרה של האיסור בהשוואה לאיסורים אחרים בכלל ולדיני ממונות בפרט. נראה שניתן להסביר את שתי הגישות במקורות התנאיים בקשר להלוואה לנוכרי עפ"י שתי הגישות להסבר איסור ריבית שהבאנו לעיל. לפי הגישה שהאיסור הוא חלק ממצוות גמילות חסד, כפי שמשמע מהניסוח בתורה **"וְחִי אִחִיךָ עִמָּךְ"** (וי' כה:לו), מובן מדוע אין שום הגבלה על הלוואה לנוכרי שלגביו אין חובת גמילות חסד והוא אינו נכנס להגדרה של 'אחיק'. נראה שזו הגישה המובילה במדרש ובמשנה שלפיהם הלוואה לנוכרי אינה מוגבלת, ולדעת המדרש היא אפילו מצווה ממש. לפי הגישה שאיסור ריבית נובע מעיקרון משפטי שעיקרו איסור על המלווה להרוויח מכסף שאינו שלו, אפשר להבין מדוע גם הלוואה לנוכרי תהיה, לכל הפחות, מוגבלת מאוד, שהרי המלווה היהודי הוא זה שעובר על האיסור. גישה זו משתקפת בתוספתא וביתר תוקף בתלמוד הבבלי שאוסר כמעט לחלוטין הלוואה לנוכרי.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
 כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
 ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן
 יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

17 נימוק זה רלבנטי לתקופות הקדומות שבהן לא היה מקצוע של מלווה בריבית כפי שקיים החל מימי הביניים וביתר שאת בימינו, שבהם הכלכלה המודרנית מבוססת על ריבית שהיא בעצם מחירו של הכסף.

לגישה זו ניתן לצרף את דברי הרמב"ם ב"ספר המצוות"¹³:

המצוה הקצ"ז היא שצונו להלוות לעני להקל לו מעניו ולהרחיב לו, וזה מצוה היותר חזקה ויותר מחויבת מכל מצוות צדקה, כי מי שנתבזה וגלה פניו לשאול מיד האנשים, אין צרת עניו כמו צרת המסתתר שירצה להיעזר עד שלא יתגלה עניו ויתבזה...

הרמב"ם מדגיש את החשיבות של מתן הלוואה בכך, שאדם שמבקש הלוואה אינו רוצה לפרסם את מצבו הדחוק, ולכן מדובר בגמילות חסד מדרגה גבוהה יותר מאשר סיוע לאדם שכבר חשף ברבים את מצוקתו. לפיכך, ניצול מצבו הקשה של הלווה על מנת להרוויח הוא חטא חמור. לפי גישה זו, המצווה להלוות מצד אחד והאיסור לגבות ריבית מצד שני הם חלק ממערכת של מצוות הקשורות לגמילות חסדים ולחובה לסייע לעניים. לפי גישה זו, אין איסור על גביית ריבית כשלעצמה. הדרישה מהמלווה היא "לוותר" על הריבית שהוסכמה בינו ובין הלווה כדי לגמול עימו חסד ולסייע לאדם שנמצא במצוקה.

ניתן למצוא סימוכין לגישה זו באזכורים של המונחים בתורה בהקשר של איסור ריבית: עני, 'וכי ימוך אחיך' וכדומה. אולם נראה שההסבר "הסוציאלי" לבדו אינו יכול להסביר את החומרה של איסור ריבית. הקושי הראשון הוא בעובדה שהמונח 'עני' נזכר רק בספר ויקרא, ואילו בפרשתנו ובפרשת כי תצא אין אזכור לכך שמדובר בהלוואה לעני או אפילו לנזקק. קושי נוסף עולה מעיון בהלכות ריבית כפי שהן מופיעות במשנה, שבהן אין כלל אזכור של הלוואה לעני; האיסור חל על כל עסקת הלוואה בין שני אנשים. יתרה מזו, המשנה מרחיבה את האיסור גם לעסקאות מכר ושכירות, והדברים מגיעים עד כדי איסור 'ריבית דברים' ו'ריבית מוקדמת'¹⁴. קשה לראות איך נושאים אלה משתלבים באיסור שמקורו הוא אך ורק גמילות חסד עם אדם נזקק, ונראה שיש למצוא גישה "משפטית" שלפיה תשלום הריבית אסור מעצם מהותו. הסבר כזה מציע בן ציון אליאש¹⁵, על בסיס העיקרון ההלכתי הידוע: "מלווה להוצאה ניתנה" שמשמעותו היא, שברגע שהכסף ניתן ללווה, הוא הופך לרכושו. לאור עיקרון זה אליאש מציע שלקחת ריבית היא בעצם רווח של המלווה מכסף שאינו שלו, וכמוהו כגזל גמור.

נימוק משפטי אחר הציע שלום אלבק¹⁶. לדעתו, האיסור נובע מכך שלולא ההלוואה היה הכסף שוכב

13 הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תשס"א, עמ' פד.

14 ראו משנה בבא מציעא פרק ה, משנה י.

15 אליאש בן ציון, "שורשיה הרעיוניים של ההלכה – פרק בהלכות ריבית במשנה ובתלמוד", **שנתון המשפט העברי** של המכון לחקר המשפט העברי, כרך ה', תשל"ח, עמ' 3 - 9.

16 אלבק שלום, **דיני הממונות בתלמוד**, תל אביב תשל"ו (1976), עמ' 75-77.

